

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЕНОРИЙСКИ ГРОБИЩА В БЪЛГАРСКИТЕ СЕЛИЩА В БЕСАРАБИЯ ПРЕЗ ЦАРСКИ ПЕРИОД

Иван Думиника

доктор на историческите науки, водещ научен сътрудник,
Институт за културно наследство Министерство на културата, бл.
Щефан чел Маре ши Сфънт, 1, MD-2001, Кишинев, Република Молдова,
duminicaivanivan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2019-6456>

В статията се разглежда въпроса за енорийските гробища в българските поселения в Бесарабия през царски период. Обръща се внимание на църковни актове и правила, регламентиращи обустройството на гробищата. През този период Църквата строго забранява да се носят цветя и венци в храма и гробището. В изследванието дава се описание на различни видове надгробия, които се срещат на енорийските гробища. Се подчертава, че отначало над могилата се поставя дървен кръст, който после се сменя с този от камък. По форма дървените кръстове напомнят острие на копие, увенчано с кръст и асоциация с човешка фигура. Варовикът е използван главно като материал, от който са направени надгробните паметници в XIX век. Това се дължи на наличието на суровинна база в региона. На някои от тях може да се види различни слънчеви символи. Също на тях се откриват стилизирани изображения на двуглав орел – малкия герб на Руската империя. В края на XIX – началото на XX в. се появяват стълбовидни кръстове с релефно изображение. Някои от тях са увенчани с трилистни кръстове. В представената статия, се прави и опит за датиране на първи гробища, които се появяват в българските колонии. Се засяга въпроса за т. н. „чумни гробища”. Освен това, в основа на архивни документи се прави анализ на периоди на най-честите по брой погребения, които се правели в годините на епидемиите. В статията се спира и на погребения, които ставали извън гробищата, където както сочат източниците са погребвани убитите, самоубитите селяни и некръстените бебета. В основа на източници, за първи път се говори за погребения, които са били извършени на територията на църквите. Като сочат документите там са били погребавани духовни лица. Общият обзор на източници по този въпрос показва, че основно до църквата са погребвани свещеници-настоятели, които служат дълги години в енорията и участват в строежа на църковната сграда. С одобрението на енориашите в двора на храма погребват и епитропите, които дълго време служат в църквата и помагат на

свещеника. Освен свещениците в църковните дворове погребват и меценатите, които по времето на своя живот финансово поддържат храма.

Ключеви думи: българи, църква, свещеник, гробище, Бесарабия, царски период

TO THE QUESTION OF PARISH CEMETERIES ACROSS BULGARIAN SETTLEMENTS IN BESSARABIA DURING THE TSARIST PERIOD

Ivan Duminica

Doctor of Historical Sciences, Researcher,

Institute of Cultural Heritage of the Ministry of Culture, bd. Stefan cel Mare
si Sfant, 1, MD-2001, Chisinau, Republic of Moldova,

duminicaivanivan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2019-6456>

The article examines the issue of parish cemeteries across Bulgarian settlements in Bessarabia during the tsarist period. Church acts and rules regulating the development of such cemeteries are analyzed. In the tsarist period, the Church strictly forbade the wearing of flowers and other decorations in the church and at the cemetery. The study gives a description of different types of tombstones found across parish cemeteries. It is emphasized that at first a wooden cross would be placed over the mound, and later would be replaced by a stone one. Shape-wise, wooden crosses resembled a spearhead topped with a cross and was associated with a human figure. Limestone was mainly used as tombstone material in the 19th century, due to its availability. On some tombstones, different solar symbols can be seen. Stylized images of a double-headed eagle – the small coat of arms of the Russian Empire – can also be found.

At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, column-shaped crosses with a relief images started to appear. Some of such tombstones were crowned with trefoil crosses. In the article, an attempt is made to date the first cemeteries that appeared in Bulgarian colonies. The issue of so-called "plague cemeteries" is touched upon. In addition, based on archival documents, an analysis of periods with the highest number of burials, which were carried out in the years of the epidemics, is made. The article also looks at burials made outside the parish cemeteries, where, as the sources indicate, the murdered, dead by suicidal villagers, and unbaptized babies were placed.

Based on the historical sources, for the first time, there is a discussion of burials carried out on the territory of the churches. The sources show that mainly priests-supervisors who served for many years in the parish and participated in the construction of the church were buried next to the church. With the approval of the parishioners, epitropas, who served in the church for a long time and helped the priest, were also buried in the courtyard of the church. Additionally, patrons who financially supported the church during their own lifetimes were buried in the churchyards.

Key words: Bulgarians, church, priest, cemetery, Bessarabia, tsarist period

Енорийските гробища имат специално място в историята на всяко населено място. По тази причина представената статията се поставя за цел проучването въпроса за енорийските гробища в българските поселения в Бесарабия през царски период. За да бъде разкрита тази цел ни ще дадем анализ на църковни актове и правила, регламентиращи обустройството на гробищата. Също така във основата на теренни наблюдения ще дадем описание на различни видове надгробни кръстове, които се срещат на енорийските гробища.

Още отначало трябва да отбележим, че при подреждането на енорийското гробище българските колонисти се подлагат на специални правила, обявени от Кишиневските епархийски власти още през 1814 г. и 1818 г. Според разпоредбите гробищата трябва да бъдат подредени „на специално определени места, разположени отвън селата и градовете” (Silin 1867, 255). Старите гробища също трябва да бъдат пренесени зад границата на населеното място. Това, както е отбелязано, е направено за хигиенни цели и за опазване здравето на хората. Същият указ забранява погребването телата на мъртвите до три дни. Местните църковни енории са задължени да избират и назначават копачи на гробове. Както виждаме, по това време специално подбрани хора трябва да се занимават с тези дейности. Обаче, както посочва Петър Казанакли, свещеник-настоятел на Твардишката енория през 1861–1888 г., местните жители канят само свои роднини „да подготвят ковчега и да копаят гроба” (Kazanakliy 1873, 701).

Трябва да отбележим, че редица разпоредби в тази област засягат и бесарабско-българските населени места, които в периода 1856–1878 г. са в състава на Обединените княжества Молдова и Влашко. Така на 18 март 1864 г. Министерският съвет приема закон, съгласно който жителите на всяко едно селище трябва да устройват гробището на 200 метра от границата на населеното им място (Iacob 2004, 25). Също така е забранено да се извършват погребенията до самата култова сграда или в около нея.

В някои бесарабско-български селища има две гробища. Такова срещаме в село Кирсово. Руският офицер и етнограф Валентин Мошков обяснява това: „Принадлежейки към една православна вяра и имайки в селото една църква, българите и гагаузите не се смесват даже в църквата. Едната половина на храма, дясната, се смята за българска, а лявата – за гагаузка, и затова нито един българин не пристъпва с крак в гагаузката половина, и нито един гагаузин – в българската. Гробищата при двата народа са отделни и няма случай гагаузин да е погребан в българско гробище, и – обратно” (Moshkov 1901, 32). Това дава основание на някои изследователи, като О. Радова-Каранастас и С. Капустин да твърдят, че причината за това разделяне на селото на две части се крие в „раздора между последователите на гръцката и българската църква, който е стоял на Балканите и оставил своя отпечатък на сложните отношения между българи и гагаузи, които се преселват в Бесарабия” (Karanastas-Radova, Kapustin 2006, 156).

Смятаме, че тук е уместно мнението на българиста Иван Грек, според който, както ни се струва, с по-голяма точност се характеризират отношенията между колонистите. Този автор смята, че отначало сложните отношения между българи и гагаузи в Кирсово се формират на икономическа почва заради недостиг на земя, а не на религиозна основа. Гробищата при колонистите възникват отделно, защото първоначално самите селища на кирсовчани-българи и башкьойци-гагаузи се образуват поотделно (Grek 2005–2009, 570). Последните изследвания доказват, че нещата действително опират до това, че колонията е разделена на две части (българска и гагаузка):

по причина на това, че на гагаузите или на българите е нужно да се премине определено разстояние до конкретното гробище, където погребват мъртвъците на своята страна. Но това не означава, че българин, умрял по-близо до гагаузката страна, не може да бъде погребан на гагаузко гробище и обратно (Duminika 2012б, 46). Идентичен случай се среща в чисто българското село Калчево, където също има две гробища – долно и горно. Като сочи Олга Неделчева-Воденичар, тези определения идват от териториално разделение на селото на горен и долен край като съответно „хората от горния край се погребват в горното гробище и обратно” (Nedelcheva 2009, 210).

В някои населени места, основани още в началото на XIX в. след използването на старото гробище, колонистите устройват място за ново селско гробище. Първоначално гробището в колония Еникьой се намира до новостроящата се църква (Brihuneț 2019, 80), обаче след официалните разпоредби, забраняващи това, гробището е разположено отвън населеното място. В Чийшия старите хора още помнят първото гробище. Кога е открито новото гробище, не е известно, обаче проучвания показват, че тук е намерено надгробие от 1827 г. (Stepanov 2003, 520).

В колония Конгаз до откриването на новото гробище през 1830 г. са още две. Съгласно информацията на енорийския свещеник Матвей Гоян (служил тук 1908–1954 г.), на мястото на първото се е намира къщата на селянина Афанасий Кауш (Frangu, Furtune 2012, 340). Също така и в Чешма-Варуита от 1830 до 1900 г. тук има старо гробище, а от 1900 г. е открито новото място за погребения (Chushmeliy 2018, 166).

В Акерман местната българска община има свое гробище, което се разполага до църквата „Св. Николай”. След като в града през 1840 г. е построен съборът „Възнесение Господне” в българското гробище погребват и руснаци. В началото на XX в. гробището е затворено, тъй като вече няма място за нови погребения. Обаче, както отбелязват съвременници, все пак тук още „погребват градските православни и католици” (Kurdinovskiy 1910, 11).

Тези, които почиват от чума или холера, ги погребват в отделни места. В Тараклия, например, такова място се нарича „чумно гробище” (Chervenkov, Duminika 2013, 230).

Много е любопитно, че през този период Църквата строго забранява да се носят цветя и венци в храма и гробището. През 1886 г. дори е издадена специална заповед от Светия синод (Opredelenie 1886, 56). В документа се подчертава, че този обичай не съответства на устава на Православната църква. Според висшето духовенство, обичаят да се носят венци и цветя в храма, „... отклонява вниманието на вярващите от мисълта за смъртта и вечността ... и вместо молитвена нежност, утеха, назидание, то подхранва суетата и често подбутва бедните към опустошителна конкуренция с богатите” (Opredelenie 1886, 56).

Интерес представлява професионалното описание на гробище в Чийшия, направено от Вячеслав Степанов (Stepanov 2003, 518–526). Изследователят условно разделя това гробище на четири части: дъвен сектор или сектор А; сектор Б, датиран от 70-те години на XIX в. до първите десетилетия на XX в.; сектор В, представен от погребения от 40-те до 70-те г. на XX в., и сектор Г – това е съвременната част на гробището (от 1980 г. до днес) (Stepanov 2003, 519).

Привличат вниманието и някои семейно-традиционни устои сред българите от Чийшия, които В. Степанов забелязва на чийшият гробище: така, ако на паметника е отбелязано името на съпруга, то името на съпругата, (която е погребана под същият кръст) може да се обозначи като „жената на Георги Неделчев” или просто като „неговата жена” (Stepanov 2003, 519).

Отначало над могилата се поставя дървен кръст, който после се сменя с този от камък. По форма дървените кръстове напомнят острие на копие, увенчано с кръст и асоциация с човешка фигура. По мнение на Валентин Мошков, по тях може да се разбере за пола на погребания: кръстовете на мъжките могили завършват с хоризонтална равнина, а на женските – са закръглени (Moshkov 1901, 11). Варовикът е използван главно като материал,

от който са направени надгробните паметници в XIX век. Това се дължи на наличието на суровинна база в региона. По форма такива паметници са два вида: правоъгълни и кръстовидни (трилистни), с височина 1-1,5 метра. На някои от тях, като например в Твардица и Тараклия, може да се види различни слънчеви символи (Chervenkov, Duminiĳa 2013, 168). Отбелязваме и стилизирани изображения на двуглав орел – малкия герб на Руската империя (гр. Твардица, Тараклийски район, Република Молдова) (Duminiĳa 2020, 290). В края на XIX – началото на XX в. се появяват стълбовидни кръстове с релефно изображение. Някои от тях са увенчани с трилистни кръстове (Stepanov 2003, 522). В с. Джолтай се срещат паметници с изобразени върху тях геометрични (квадрати и триъгълници) и многоъгълни фигури. По мнението на Степан Курогло, това може да бъде родов знак, говорещ за принадлежност на починалото лице към определен род или семейна група (Kuroglo 1980, 109–110). В някои български села, както например, Фънтъна-Дзинилор (*съвр.* Кирнички, Одеска област на Украйна) се срещат антропоморфни кръстове „кукли“ (Ocherki 1998, 203–205). По-късно в църковната традиция макар да има остатъци от езичеството, в надгробните паметници се срещат православни кръстове и надписи „Здесь почивает раб(а) Бижий(я)...”.

Върху каменните стели се изработват вдлъбнатини, за поставяне на ритуална храна. В долната част – се прави друга вдлъбнатина във вид на правоъгълник, в която се поставят свещи. Често заедно се слагат и дървени кутии, които също се използват за запалване на свещи.

Изследователка Олга Неделчева-Воденичар отбелязва една особеност, отнасяща се до надписите на надгробните паметници. Така, по нейни наблюдения, в село Калчево те се правят от страната на могилата тоест „когато се върви край реда с могили, надписите на кръстовете може да се видят, ако се погледне откъм могилата” (Nedelcheva 2009, 210). Този стил е характерен за по-повечето гробища на българите в Бесарабия. Етнографът

Вячеслав Степанов открива, че в Чийшия такива надписи се правят в западната страна на могилния кръст (Stepanov 2003, 520).

По-нататък ще отбележим, че починалите са погребани според православния обред с глава на запад. Според православните канони починалият, с глава на запад, обърнат към изток (както по време на молитва), чака второто пришествие на Христос. Също православните християни считат, че смъртта не е нищо повече от тих сън и преход към нов, блажен живот.

Освен това, трябва да се припомним, че некръстените бебета и самоубийци се погребват в края на гробището или извън него. Това се дължи на факта, че на свещениците е забранено да правят погребения и да погребват в гробището самоубийци, защото са отнели сами живота си. Според православните канони се счита за голям грях да се отнеме животът, даден от Бог. Метрическите книги ни позволяват да идентифицираме съществуващи случаи на такива погребения. Така, например, в Твардица през януари 1865 г. 46-годишният колонист Николай Русев Питропов се обесва. В „Метрическата книга”, там, където колоната обозначава причастие, опело и място на погребението на мъртвите, свещеникът слага тире при името на Питропов (NARM. F. 211, op. 1, d. 107, l. 777ob.–778). В случай на убийство не е позволено, човек да бъде погребан в гробището. Така, например, на 22 май 1869 г. колонистът Николай Славов Писов (62 г.) е „убит от злоумишленици”. Вероятно след разследване на случая, 7 дни по-късно, на 29 май, Писов е погребан на енорийското гробище (NARM,f. 211, op. 2, d. 111, l. 750ob. –751).

Благодарение на архивните източници откриваме случаи, в които свещеници погребват убитите в близост до колонията. Така, например, на 26 септември 1862 г. свещеник Петър Казанакли от Твърдица записва в „Метрическата книга”, че на този ден той заедно с клисаря Ерофей Макариев извършва обред на погребение на убития човек. Научаваме, че преди смъртта си неизвестен мъж успява да информира, че името му е Бою Иванов и че е от колонията Чок-Майдан. След като разглежда местопрестъплението, духовенството установява, че Иванов е „убит от тъп предмет от неизвестни

нападатели” (Duminika 2020, 291). Свещеникът написва, че убитият изглежда на 45 години. Тогава е решено Бою Иванов да бъде погребан на същото място. Ето как е отбелязано в колоната: „Кой е извършил погребението и къде са погребани”: „[погребан] на мястото на убийството в североизточната граница на вилата в западния край на гората” (Duminika 2020, 291).

Трудно е за духовенството по времето на епидемиите. Енорийският свещеник Михаил Казанакли от Твардица припомня, че в края на 1872 г. и началото на 1873 г., поради епидемията от едра шаркатоу погребва повече от 300 деца (Kazanakliu 1873, 693). Архивни документи потвърждават този факт. Така, например, само през 1872 г. тук умират 183 деца на възраст до 15 години, а в следващата 1873 г. почиват още 92 деца (NARM, f. 211, op. 14, d. 12, l. 807).

Църковнослужители и миряни, които имат значителен принос към църквата са удостоени да бъдат погребани близо до оградата на храма. Това положение е регулирано от Указа на Светия синод (от 12 април 1833 г.) (NARM, f. 208, op. 1, d. 147, l. 1042). Съгласно член № 2 на документа, се забранява погребение в двора на самата църква. При това се подчертава, че „протоереите и свещениците, които честно и безупречно извършват служението си” могат да бъдат погребани до църквата. Следващият член (№ 3) засяга въпроса за другите лица. Според него свещениците, ако е възможно по-нарядко и то с разрешение на архиерея, могат да погребват миряни в двора на църквата. При това са необходими най-уважителни причини, като благодарност на създателя на храма или за това, че човекът издържа църковнослужителите. Най-накрая мирянинът трябва да има „житие благозаконное и кончину не постыдную” (NARM, f. 208, op. 1, d. 147, l. 1042).

Общият обзор на източници по този въпрос показва, че основно до църквата са погребвани свещеници-настоятели, които служат дълги години в енорията и участват в строежа на църковната сграда. Така, например, до църквата „Св. Атанас” в Чадър-Лунга е погребан свещеникът Захарий Чакир, който умира от холера през 1830 г. Той е много почитан от местните

енориаши, служи около 30 години (Chakir 2005, 38). Удостоени са с погребение до църквата „Св. Атанас” и свещениците от Чадър-Лунга – Андрей Гинкулов (ум. 23 юни 1897 г.), който в течение на 25 години е настоятел и преподавател по Закон божи, и поп Михаил Стадниcki, който почива от туберкулоза на 1 май 1903 г. (NARM, f. 211, op. 2, d. 324, l. 320; d. 419, l. 184).

До църквата „Възнесение Господне” в Кишинев през 1868 г. е погребан протоерей Йосиф Михайлов, а в двора на храма „Св. Преп. Параскева” в Твардица – свещеникът Тодор Влайков (ум. 15 юли 1880 г.) (NARM, f. 211, op. 2, d. 244, l. 52ob–53; Duminiка 2020, 292). В края на февруари 1895 г. почива настоятелят от църквата „Св. Николай” от Баурчи, на когото „според заслугите му” гробът е в източната страна на храма (Kurdoglo 2008, 53).

В двора на църквата „Св. Георги” от Тараклия е погребан свещеникът-настоятел Назарий Чайковски (ум. 24 май 1896 г.), който 26 години служи в енорията при това участва в построяването на тази култова сграда (NARM, f. 211, op. 18, d. 136, l. 79ob.–80). В двора на Комратския събор е погребан свещеникът Андрей Димитриев (ум. 26 юли 1906 г.), който служи за своето паство 31 година. Съвременниците отбелязват, че той привлича към себе си „със своята доброта” (NARM, f. 211, op. 2, d. 427, l. 459ob.; F. 2983, op. 1, d. 18, l. 98). В църковния двор са разположени гробовете на свещениците Георги Варзопов (ум. 11 февруари 1902 г.) и Йоан Николаев (ум. 15 юли 1912 г.). По-късно при съветската власт (през 1967–1968 г.) могилиците са пренесени на енорийското гробище. До Кишиневската църква „Св. Троица” през октомври 1908 г. е погребан поп Кириак Топалов, който е родом от бесарабско-българска колония Гайдар. Той е настоятел на тази църква, преподавател в духовното училище и духовник в местната духовна семинария (Cerga 2016, 321; Kuru 2015, 68–69). До църквата „Св. Троица” в Конгаз е погребен свещеникът Йоан Шевазуцки (ум. 1860), който 20 години служи в този храм. Той е от образованите духовници, завършил Кишиневска духовна семинария. През 1910 г. до църквата „Успение Богородично” в

с. Гайдар енорияшите погребват свещеника Даниил Тарановски, който е сред активните строители на новият храм (Kugu 2015, 62).

Срещаме примери, в които в двора заедно с настоятеля е погребана и неговата съпруга. Така, например, в Бешалма, до храма „Св. Георги” се намира гроба на отец Григорий Крокос и неговата съпруга София Макаревна. Също до тази църква е погребан свещеникът Яков Мураневич (ум. 16 октомври 1892 г.) (NARM. F. 211, op. 2, d. 311, l. 318). Заедно със свещеника и ктитора на българската църква „Св. Георги” в Кишинев – Ставраки Костин, са погребани съпругата му Варвара и децата – Монолаки и Константин. До тях са разположени гробовете на българина Чон Тонтон (от Карлово) (Lashkov 1878, 536), който участва в строежа на тази култова сграда. Румънския изследовател Петре Константинеску-Яш през 1928 г. отбелязва, че по времето на своето проучване на тази църква се разполагат шест различни надгробия (Constantinescu-Iași 1928, 62–63). Сред тях са и гробовете на свещениците Йоан Аккерманов (служил тук 50 години) и Александър Тарнаруцки. Последният загива в Първата световна война на 19 октомври 1916 г. По инициатива на свещениците в началото на декември същата година неговите останки са пренесени в Бесарабия (Cerga 2016, 262).

Има случаи, когато свещеник погребан отначало на гробището, енорияшите да му издигат паметник. Такъв е случаят на Стефан Киранов. Над гроба му е сложен железен паметник във вид на камбанария.

Заслугите на клисаря Йоан Поремски от Комрат за създаването на църковен хор също не остават незабелязани от жителите на това населено място. След като почива (на 21 януари 1901 г.) е погребан в двора на църквата „Успение Богородично” (NARM, f. 211, op. 20, d. 95, l. 29). Всяка година в деня на неговата кончина до могилата му се събират благодарните комратчани, а съставеният от него хор пее песни (NARM, f. 2983, op. 1, d. 18, l. 98).

С одобрението на енорияшите в двора на храма погребват и епитропите, които дълго време служат в църквата и помагат на свещеника.

Така например, до църквата в Твардица е погребан Драгне Шошов (ум. 27 януари 1886 г.), който 27 години е епитроп (NARM, f. 211, op. 2, d. 651, l. 135ob–136; Yazadzhi 2002, 3).

Освен свещениците в църковните дворове погребват и меценатите, които по времето на своя живот финансово поддържат храма. Така например, в Комрат до събора „Йоан Кръстител” намира своя последен дом търговецът Параскев Буклукчи (ум. 22 юни 1876 г.),пожертвал значителна сума за строежа на този храм (NARM,f. 211, op. 14, d. 23, l. 107ob.–108). Търговецът Цони Градинар, който е ктитор на Кишиневската църквата „Св. Троица”, е удостоен да бъде погребан в самия храм. Съгласно източниците на 24 март 1877 г. опелото извършва лично епископ Кишиневски и Хотински Павел Лебедев (NARM, f. 211, op. 11, d. 293, l. 157ob.–158). Също в църковния двор на храма „Вознесение Господне” в Чок-Майдан е заровен преселникът Йордан Щирой, жертващ за нуждите на свещениците 500 руб. (Malay 1875, 737). До Кишиневската българска църква „Вознесение Господне” намира вечен покой семейството на меценатите Евдоким и Флорентина Дорофееви, Василий Николаев и дворянинът Христофор Сърб-Сербов. Последният е от много известен български род. Неговият брат Степан през 1884 г. основава в Кишинев завод за чугун и изготвя спирални стълби, канализационни капаци и др. През 1904 г. представителите от този род построяват църковна каменна ограда, на която поставят желязна врата (Cerga 2016, 262; Colesnic 2015, 236). Един от ктиторите на каменната църквата в колония Исерлия – Йоргу Йоргачев в знак на благодарност от енорията е погребан в църковния двор (Chakir 1891, № 17, 527).

В двора на Кишиневският храм „Св. Георги” е удостоен с погребение Михаил Баламез, търговец, който става и епитроп. Значението на личността на М. Баламез се свързва от факта, че на 4 юли 1881 г. тайнството на погребението се провежда на високо ниво. Погребалната служба е извършена от митрополит Анкарски Йерофей, заедно с духовенството на Кишиневската

катедра „Рождество Христово” и църквата „Свети Георги” (NARM, f. 211, op. 11, d. 134, l. 168 ob.).

Големите земеделски собственици от български произход Увалиеви, които построяват църква „Св. Георги” в имението си Казанешти, Оргеевски уезд, разполагат своя мраморна семейна гробница до църквата (Golub 2002, 186). Тук през септември 1904 г. е погребан Стефан Увалиев, който по времето, когато новата българска държава през 1883 г. се нуждае от пари (5 милиона френски франка), събира 3 милиона златни рубли между бесарабските българи (7 800 000 френски франка) и лично ги предава на българския княз Александър Батенберг (Duminika 2019, 90–92).

Представяват интерес и погребенията в Акерманската българска църква „Св. Георги”. В самия храм намират вечен покой меценатите, представители на прочутия руски княжески род Волконски – Софья Григорьевна (ум. 1868 г.), нейният син руският дипломат Григорий Петрович (ум. 1882 г.) и съпругата му Лидия Александровна Ваксел (ум. 1897 г.). Волконски даряват на църквата икони, различни богослужбни предмети (кивот, кандила, свещници, сребърен кръст [1 кг] и др.) (Stoicov 1938, 51–52).

До самата църква е направено специално малко гробище, което е затворено през 1934 г. В царския период тук са погребани: ктиторът на църквата Йоан Добров (ум. 1918) и съпругата му Мария Ивановна (ум. 1917 г.). Първият дарил на църквата 3 десетини лозе, построява църковно-енориално училище и портите в двора, а Мария Ивановна – дарява голям полилей на 36 свещи. Също на гробището се намира могилата на втория свещеник протоерей Григори Дубовиченко, служещ тук 37 години (1840–1877). Следват гробовете на търговците Яков Смолев и неговия син епитроп Георги, също така и на епитропа Константин Абаджи (ум. 1899 г.) и съпругата му Екатерина. Последното семейство дарява 4 хил. рубли, от която 1 хил. са за строежа на къща на свещеника (Stoicov 1938, 30–31).

Съществуват и случаи, когато духовенството не поддържа желанието на представител на заможна среда да бъде погребан в двора на църквата.

Показателен в това отношение е примерът на търговеца Слав Шарков от Твардица. През 1893 г. той моли Кишиневската духовна консистория след смъртта си да бъде погребан до енорийския храм. Шарков изразява готовност да даде на църквата 100 руб. (NARM,f. 208, op. 1, d. 147, l. 1041). Консисторията търси мнението на енорийски свещеник Алексей Солярски, който от своята страна е категорично против, тъй като Шарков „малко мисли за църквата..., не прави дарения..., само обещава, че ще помогне” (NARM, f. 208, op. 1, d. 147, l. 1041ob). Като следствие духовните власти отказват на Шарков молбата му.

От гореизложеното можем да направим редица изводи: енорийските гробища играели важна роля в духовния живот на българските колонисти в Бесарабия; с тях се свързва погребално-поминална обредност на българите, а и възрението им относно православната вяра. Анализ на състоянието на гробищата в редица бесарабско-български колонии, дава основание да се предполага, че състоятелни колонисти през XIX век могат да си позволят каменни надгробни кръстове. Също така се срещат кръстове с различна форма и разположени върхо тях соларни и държавни символи (като, например, стилизирани изображения на двуглав орел – малкия герб на Руската империя). Се отбелязват и погребения, които са били извършени на територията на църквите. Там, като правило, са били погребавани духовни лица. Общият обзор на източници по този въпрос показва, че основно до църквата са погребвани свещеници-настоятели, които служат дълги години в енорията и участват в строежа на църковната сграда. С одобрението на енорияшите в двора на храма погребват и епитропите, които дълго време служат в църквата и помагат на свещеника. Освен свещениците в църковните дворове погребват и меценатите, които по времето на своя живот финансово поддържат храма.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Brihuneț, M. 2019. Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova: Istorie. Arhitectură. Sculptură: (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea) [Orthodox cemeteries from the Republic of Moldova: History. Architecture. Sculpture: (18th century – first half of the 19th century)]. Chișinău, Cartdidact, 392 p. (In Romanian).

Cerga, A. 2016. Bisericile Basarabiei. Dicționar enciclopedic [The churches of Bessarabia. Encyclopedic dictionary]. Vol. II. Chișinău, Tipografia Centrală, 758 p. (In Romanian).

Chakir, D. 2005. Biograficheskiy ocherk roda i familii Chakir [Biographical sketch of the clan and surname Chakyr]. *Stranitsy istorii i literatury gagauzov XIX – nachala XX vv.* Kishinev, s. 21–55. (In Russian).

Чакир, Д. 2005. Биографический очерк рода и фамилии Чакир. *Страницы истории и литературы гагаузов XIX – начала XX вв.* Кишинев, с. 21–55.

Chervenkov, N., Duminika, I. 2013. Taraklii – 200 let [Taraclia – 200 years]. Tom I (1813–1940). Kishinev, S.Ș.B., 608 s. (In Russian).

Червенков, Н., Думиника, И. 2013. Тараклии – 200 лет. Том I (1813–1940). Кишинев, S.Ș.B., 608 с.

Chushmeliy 2018. Chushmeliy: istoriya i kultura [Khushmeli: history and culture]. Kol. avtor. A. Ganchev, M. Klyaus, A. Prigarin, I. Pushkov i dr. Odessa, Simeks-print, 513 s. (In Russian).

Чушмелий 2018. Чушмелий: история и культура. Кол. автор. А. Ганчев, М. Кляус, А. Пригарин, И. Пушкив и др. Одесса, Симэкс-принт. 513 с.

Colesnic. I. 2015. Chișinăul nostru necunoscut [Our unknown Chisinau]. Chișinău, Cartier, 632 p. (In Romanian).

Constantinescu-Iași, P. 1928, Biserica Sf. Gheorghe din Chișinău [Church of St. George in Chisinau]. *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția Basarabia.* Anuar II. Chișinău, p. 59–80. (In Romanian).

Duminika I. 2012. Khram Uspeniya Bozhiey Materi sela Kirsovo. Istoricheskie aspekty [Church of the Dormition of the Mother of God in the village of Kirsovo. Historical aspects]. Kishinev, S.Ș.B., 274 с. (In Russian).

Думиника И. 2012. Храм Успения Божией Матери села Кирсово. Исторические аспекты. Кишинэу, S.Ș.B., 274 с.

Duminika, I. 2020. Izuchenie prikhodskogo kladbishcha g. Tvarditsa (Respublika Moldova): istoriko-etnograficheskiy podkhod [Study of the parish cemetery in Tvarditsa (Republic of Moldova): historical and ethnographic approach]. *Tradiții și procese etnice. Ediția I. Materialele Simpozionului Național de Etnologie.* Chișinău, 2020, s. 288–297. (In Russian).

Думиника, И. 2020. Изучение приходского кладбища г. Твардица (Республика Молдова): историко-этнографический подход. *Tradiții și procese etnice. Ediția I. Materialele Simpozionului Național de Etnologie*. Chișinău, 2020, с. 288–297.

Duminika, I. 2019. Bolgarskiy rod Uvalievkykh v Bessarabii [Bulgarian family of the Uvaliyevs in Bessarabia]. *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu = Etnicheskie obshchiny i diasporы vovremeni i prostranstve = Ethnic Communities and Diaspora in time and space*. Kishinev, s. 90–92. (In Russian).

Думиника, И. 2019. Болгарский род Увалиевых в Бессарабии. *Comunități Etnice și Diaspora în timp și spațiu = Этнические общины и диаспоры вовремени и пространстве = Ethnic Communities and Diaspora in time and space*. Кишинев, с. 90–92.

Frangu F., Furtune P., Furtune A. 2012. Kongaz [Kongaz]. Kishinev, Tipografia Centrală, 500 s. (In Russian).

Франгу Ф., Фуртунэ П., Фуртунэ А. 2012. Конгаз. Кишинев, Tipografia Centrală, 500 с.

Golub, V., Golub, T. 2002. Comuna Căzănești [Căzănești commune]. Chișinău–Orhei, Labirint, 216 p. (In Romanian).

Грек, И. 2005–2009. Proyavlenie identichnosti v etnopsikhologii bolgar i gagauzov Moldovy vo vtoroy polovine XVIII–XX vv. (istoriko-politologicheskyy diskurs) [Manifestation of identity in the ethnopsychology of the Bulgarians and Gagauzes of Moldova in the second half of the 18th–20th centuries (historical and political discourse)]. *Stratum plus*. Kishinev, № 6, s. 564–583. (In Russian).

Грек, И. 2005–2009. Проявление идентичности в этнопсихологии болгар и гагаузов Молдовы во второй половине XVIII–XX вв. (историко-политологический дискурс). *Stratum plus*. Кишинев, № 6, с. 564–583.

Iacob, O. 2014. Reformele religioase ale lui Alexandru Ioan Cuza [The religious reforms of Alexandru Ioan Cuza]. *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Series Historica LIII*. Cluj-Napoca, p. 19–29. (In Romanian).

Kazanakliy, P. 1873. Tvarditsa [Tvarditsa]. *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*. Kishinev, № 19, s. 692–702. (In Russian).

Казанаклий, П. 1873. Твардица. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 19, с. 692–702.

Karanastas-Radova O., Kapustin S. 2006. O pereselenii narodov Balkanskogo poluoostrova i Tsentralnoy Yevropy v Budzhak v XVIII – nachale XIX vv. [On the resettlement of the peoples of the Balkan Peninsula and Central Europe in Budzhak in the 18th century – the beginning of the 20th century]. *Rusin*. Kishinev, № 4, s. 155–160. (In Russian).

Каранастас-Радова О., Капустин С. 2006. О переселении народов Балканского полуострова и Центральной Европы в Буджак в XVIII – начале XIX вв. *Русин.* Кишинев, № 4, с. 155–160.

Kurdinovskiy, V. 1910. Spisok drevneyshikh tserkvey Bessarabskoy gubernii [List of the oldest churches in the Bessarabian province]. *Trudy Bessarabskogo tserkovnogo istoriko-arkheologicheskogo obshchestva.* Вып. I, s. 70–163. (In Russian).

Курдиновский, В. 1910. Список древнейших церквей Бессарабской губернии. Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. Вып. I, с. 70–163.

Kurdoglo, K. 2008. Istoriya Svyato-Nikolaevskoy tserkvi s. Vaurchi [History of St. Nicholas Church in the village of Vaurchi]. Kishinev, b. i., 200 s. (In Russian).

Курдогло, К. 2008. История Свято-Николаевской церкви с. Баурчи. Кишинев, б. и., 200 с.

Kuroglo, S. 1980. Semeynaya obryadnost gagauzov v XIX – nachale XX v. [Family rituals of the Gagauz in the XX – early XX century]. Kishinev, Shtiintsa, 138 s. (In Russian).

Курогло, С. 1980. Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX в. Кишинев, Штиинца, 138 с.

Kuru, F. 2015. Selo Gaydar – vekov svyazuyushchaya nit (ocherki istorii 1787–2015 gg.) [The village of Gaidar – the connecting thread of centuries (essays on the history of 1787–2015)]. Kishinev, Elan-Poligraf, 744 s. (In Russian).

Куру, Ф. 2015. Село Гайдар – веков связующая нить (очерки истории 1787–2015 гг.). Кишинев, Elan-Poligraf, 744 с.

Lashkov, L. 1878. Istoriko-statisticheskoe opisanie Kishinevskoy Georgievskoy tserkvi [Historical and statistical description of the Chisinau St. George Church]. *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti.* Kishinev, № 14, s. 533–550. (In Russian).

Лашков, Л. 1878. Историко-статистическое описание Кишиневской Георгиевской церкви. *Кишиневские епархиальные ведомости.* Кишинев, № 14, с. 533–550.

Malay, K. 1875. Prikhod Chok-Maydana Benderskogo uezda [Parish of Chok-Maidan, Bendery district]. *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti.* Kishinev, № 20, s. 830–843. (In Russian).

Малай, К. 1875. Приход Чок-Майдана Бендерского уезда. *Кишиневские епархиальные ведомости.* Кишинев, № 20, с. 830–843.

Moshkov, V. 1901. Gagauzy Benderskogo uezda [Gagauz Bendery district]. *Etnograficheskoe obozregie.* Moskva, № 2, s. 1–44. (In Russian).

Мошков, В. 1901. Гагаузы Бендерского уезда. *Этнографическое обозрение.* Москва, № 2, с. 1–44.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 208, op. 1, d. 147. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 208, оп. 1, д. 147.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 1, d. 107. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 1, д. 107.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 2, d. 99, 111, 244, 311, 320, 419, 427, 651. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 2, д. 99, 111, 244, 311, 320, 419, 427, 651.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 11, d. 134, 293. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 11, д. 134, 293.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 14, d. 12, 14, 23. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 14, д. 12, 14, 23.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 18, d. 136. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 18, д. 136.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 211, op. 20, d. 95. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 211, оп. 20, д. 95.

NARM. Natsionalnyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova], f. 2983, op. 1, d. 18. (In Russian)

НАРМ. Национальный архив Республики Молдова, ф. 2983, оп. 1, д. 18.

Nedelcheva, O. 2009. Religioznite predstavi v pogrebelnata obrednost v yuzhna Besarabiya [Religious representations in the funeral rite in southern Bessarabia]. *Blgarite ot Moldova i Ukrayna – ezik, literatura, istoriya, kultura i obrazovanie*. Sofiya, s. 209–212. (In Bulgarian).

Неделчева, О. 2009. Религиозните представи в погребелната обредност в южна Бесарабия. *Българите от Молдова и Украйна – език, литература, история, култура и образование*. София, с. 209–212.

Ocherki 1998. Ocherki istorii i etnografii sela Kirnichki v Bessarabii. Materialy i issledovaniya po etnografii bessarabskikh bolgar [Essays on the history and ethnography of the

village of Kirnichki in Bessarabia. Materials and research on the ethnography of the Bessarabian Bulgarians]. Otv.red. V. N. Stanko. Odessa, Germes, 236 s.

Очерки 1998. Очерки истории и этнографии села Кирнички в Бессарабии. Материалы и исследования по этнографии бессарабских болгар. Отв. ред. В. Н. Станко. Одесса, Гермес, 236 с.

Opređenje 1886. Opređenje Svyateyshego Sinoda [Resolution of the Holy Synod]. *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*. 1886, № 5, s. 56. (In Russian).

Определение 1886. Определение Святейшего Синода. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 5, с. 56.

Silin, A. 1867. Dimitriy, arkhiepiskop Kishinevskiy i Khotinskiy [Dimitriy, archbishop of Chişinau and Khotin]. *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*. Kishinev, № 7, s. 255–260. (In Russian).

Силин, А. 1867. Димитрий, архиепископ Кишиневский и Хотинский. *Кишиневские епархиальные ведомости*. Кишинев, № 7, с. 255–260.

Stepanov, V. 2003. Pokhoronno-pominalnaya obryadnost [Funeral and memorial rites]. *Chiyshiya: ocherki istorii i etnografii bolgarskogo sela Gorodnee v Bessarabii*. Odessa, s. 518–526. (In Russian).

Степанов, В. 2003. Похоронно-поминальная обрядность. *Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии*. Одесса, с. 518–526.

Stoicov, N. 1938. Istorical parohiei și a bisericii Sf. Gheorghe din orașul Cetatea-Albă [The history of the parish and the church of St. George in the city of Cetatea-Alba]. Ismail, 82 p.

Yazadzhi, Z. 2002, Istoriya odnoy tserkvi [History of one church]. *Svet*. Tarakliya, 13 fevralya, s. 3.

Язаджи, З. 2002, История одной церкви. *Свет*. Тараклия, 13 февраля, с. 3.